

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΖΗΤΟΥΜΕΝΑ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΗ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ. ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ: «ΤΟ ΟΡΟΜΑΝ ΤΟΥ ΡΩΜΙΟΥ»

Σίγουρα δεν έχουμε κάνει όσα θα έπρεπε για τον Βασίλη Μιχαηλίδη (1849-1917): Για παράδειγμα, έως σήμερα δεν έγινε ούτε ένα επιστημονικό συνέδριο για να εξεταστούν επιμέρους ζητήματα της ποιητικής του και να σταθμιστεί εκ νέου η προσφορά του στην ποίηση. Το μοναδικό αφιέρωμα περιοδικού (των Κυπριακών Γραμμάτων) έγινε το 1940! Οι επανειλημμένες μερικές ή συνολικές εκδόσεις του έργου του είναι χρήσιμες, αλλά εξακολουθούν να απέχουν από το επιθυμητό αποτέλεσμα – όχι μόνο στην ορθογραφία και τη στίξη. Οι φιλολογικές - κριτικές εργασίες που εμφανίζονται κατά καιρούς αγγίζουν συνήθως γενικότερες ή επιμέρους όψεις της ποίησής του, αλλά δεν τις πραγματεύονται συστηματικά ή εξαντλητικά. Η μοναδική μνεία του ονόματος του Β. Μιχαηλίδη σε «επίσημη» Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας είναι στην πρόσφατη επανέκδοση της *Istoriás* του Μ. Βίττη· αλλά οι ελάχιστες γραμμές που του αφιερώνονται είναι εντελώς ανεπαρκείς για να δικαιολογήσουν τον χαρακτηρισμό του «μείζονος» ποιητή. Η ποίησή του εξακολουθεί να απουσιάζει από τις πιο έγκυρες ανθολογίες νεοελληνικής ποίησης, ακόμα και από τις πιο πρόσφατες.

Στην παρουσίασή μου διατυπώνονται σκέψεις που αφορούν ερευνητικά ζητήματα και ζητούμενα στην ποίηση του Β. Μιχαηλίδη. Ο σκοπός είναι να αποτυπωθούν τα κενά της έρευνας και τα προβλήματα που εγείρονται, και όχι να δοθούν οριστικές απαντήσεις ή λύσεις. Παράλληλα, και ως παράδειγμα, θα γίνει λόγος για το κύκνειο άσμα του, «Το όρομαν του Ρωμιού», που δεινοπάθησε εκδοτικά και ίσως δεν προσέχτηκε όσο του αξίζει, εννοώ ποιητικά και όχι ιδεολογικά.

(1) Ας αρχίσουμε από τα ζητούμενα: Εδώ προέχουν να γίνουν εργασίες φιλολογικής υποδομής, όπως:

(α) αναλυτική και σχολιασμένη Βιβλιογραφία Βασίλη Μιχαηλίδη·

Ευχαριστώ τον συνάδελφο Γιώργο Κεχαγιόγλου για την καλοσύνη του να διαβάσει το κείμενο και να κάνει πολύ χρήσιμες παρατηρήσεις.

- (β) αναλυτικό Χρονολόγιο της ζωής και του έργου του·
- (γ) νέα φιλολογική έκδοση των ποιητικών Απάντων του·
- (δ) χρηστική έκδοση - ανθολογία με επιλεγμένα (ιδιωματικά κυρίως) ποιήματα, που να αναδεικνύουν τις καλύτερες στιγμές στην ποίησή του·
- (ε) περιεκτική συναγωγή σκόρπιων (ίσως και αθησαύριστων) κριτικών για το έργο και την προσωπικότητα του ποιητή.¹
- (ζ) εξειδικευμένες μελέτες - μονογραφίες (π.χ. διδακτορικές διατριβές), στις οποίες να εξετάζονται βασικές ή λιγότερο διερευνημένες όψεις της ποιητικής του.

Ας σταθούμε για λίγο στο εκδοτικό πρόβλημα, που είναι, ίσως, το σημαντικότερο και το πιο επείγον. Θυμίζω ότι ενόσω ζούσε ο Β. Μιχαηλίδης κυκλοφόρησαν δύο ποιητικά βιβλία του, και τα δύο τυπωμένα στη Λεμεσό· η νεανική συλλογή *H ασθενής λύρα* (1882) και η πιο ώριμη επιλογή *Ποιήματα* (1911), με Πρόλογο και επιμέλεια του Χρ. Χουρμούζιου. Μια άλλη Συλλογή ποιημάτων που εξαγγέλθηκε από τον ποιητή το 1894,² δηλαδή στην ακμή της ποιητικής του δημιουργίας, δεν πραγματοποιήθηκε, προφανώς γιατί δεν εκδηλώθηκε ενδιαφέρον για προεγγραφή συνδρομητών.

Μετά τον θάνατο του Β. Μιχαηλίδη καταβλήθηκαν προσπάθειες, τόσο ομαδικές (από τον κύκλο της ΑΒγής και τον «Σύλλογο των Δώδεκα») όσο και ατομικές, από τους Αντ. Ιντιάνο και Αιμ. Χουρμούζιο, για έκδοση των ποιητικών του Απάντων. Μια πρώτη μερική έκδοση έγινε από τον Αντ. Ιντιάνο (1942) και ακολούθησε μια δεύτερη, επίσης μερική έκδοση από επιτροπή που συστάθηκε από τον Δήμο Λεμεσού,³ με Πρόλογο του Ν. Ξιούτα (1960). Μόλις το 1987 κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Χρ. Ανδρέου, με επιμέλεια του Π. Παρασκευά, πληρέστερη έκδοση των ποιητικών Απάντων, που επανεκδόθηκαν το 2002 με επιμέλεια του Γ. Κατσούρη. Πιο πρόσφατα βγήκαν σε έξι τόμους οι εκδοτικές προτάσεις και αναγνώσεις του ποιητή Κ. Βασιλείου (Λευκωσία, Αιγαίον, 2003-2007), ενώ παραμένει ανέκδοτη η επιλογή των ιδιωματικών ποιημάτων την οποίαν ετοίμαζε για χρόνια ο ποιητής Θ. Νικολάου.⁴

1. Μια συναγωγή άνισων δημοσιευμάτων για τον ποιητή έγινε στον τόμο *Βασίλης Μιχαηλίδης, Η Ρωμιοσύνη* έν' φυλή συνότζισιφη του κόσμου, Λευκωσία, ΘΕΠΑΚ, 2001· προτάσσεται Χρονολόγιο της ζωής και του έργου του ποιητή, συνταγμένο από τον Μ. Πιερή.

2. Βασ. Μιχαηλίδης, «Αγγελία. Συλλογή ποιημάτων», εφ. Σάλπιγξ, 29 Οκτ. 1894.

3. Την επιτροπή την αποτελούσαν οι Π. Δρουσιώτης, Γ. Ηλιάδης, Λευκή Κυριακίδου, Ν. Ξιούτας, Κ. Πιλαβάκης και Γ. Ποταμίτης.

4. Το 2001 ο Μ. Πιερής γνωστοποίησε την ύπαρξη χειρόγραφων (και αυτόγραφων) ποιημάτων του Β. Μιχαηλίδη στα αρχεία του Αντ. Ιντιάνου, του Αιμ. Χουρμούζιου και στη Βιβλιοθήκη του Δήμου Λεμεσού και εξήγγειλε την άμεση φωτογραφική έκδοσή τους, που

Αν ρίξει κανείς μια ματιά στις εκδοτικές προσπάθειες που έγιναν έως τώρα, δεν είναι δύσκολο να διαπιστώσει ότι δεν ακολουθήθηκε ενιαία εκδοτική πρακτική. Αυτό φαίνεται ιδίως στην απόδοση της κυπριακής διαλέκτου. Όμως θα μπορούσε να υιοθετηθεί, ας πούμε, η συμβουλή του Ιωάννη Συκουντρή, όπως διατυπώνεται σε επιστολή του (με ημερομηνία 3.11.1935) προς τον Αντ. Ιντιάνο, να χρησιμοποιείται «ένα σύστημα ενιαίων και ομοιόμορφων καταγραφών της κυπριακής διαλέκτου», που θα αποκρυπταλλωθεί με τη συμβολή ειδικών ώστε να εφαρμόζεται «απαρεγκλίτως» σε ανάλογες εκδόσεις. Βέβαια δεν είναι εύκολο για ένα γλωσσικό ιδίωμα να αποδοθεί σε τυπωμένο λόγο με το συμβατικό ελληνικό αλφάριθμο, κατάλληλο κυρίως για τη νεοελληνική κοινή· αλλά θα έπρεπε, και με τη συμβολή γλωσσολόγων, να αναζητηθούν τρόποι για μια όσο γίνεται πιο πιστή φωνητική απόδοση του κυπριακού ιδιώματος, με τη χρήση πλουσιότερων γραμματοσειρών ή συμβόλων. Θα ήταν χρήσιμη, επίσης, η πλαισίωση τέτοιων εκδόσεων από ηχητική απόδοση των κειμένων, διαβασμένων από «γεννημένο ομιλητή» του ιδιώματος.

Για μια πιο έγκυρη έκδοση των ποιημάτων του Β. Μιχαηλίδη θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν, εκτός από τα εκδοτικά εγχειρήματα που έγιναν έως τώρα, (α) τα χειρόγραφα (και ιδιόχειρα) ποιήματά του· (β) οι πρώτες δημοσιεύσεις σε εφημερίδες ή σε αυτοτελείς εκδόσεις. Όμως όλα αυτά θα πρέπει να περάσουν από προσεχτικό έλεγχο. Ακόμα και τα χειρόγραφα ή τα ιδιόχειρα πρωτότυπα ή αντίγραφα ποιημάτων του ενδέχεται να μην είναι τα πιο αξιόπιστα, είτε διότι δεν διασώζουν την τελική μορφή ενός ποιήματος, είτε διότι δεν αποτυπώνουν σωστά τη φωνητική απόδοση της κυπριακής διαλέκτου. Εννοείται ότι για τη διόρθωση τυπογραφικών λαθών ή άλλων παρεμβάσεων και για την αποκατάσταση στίχων θα πρέπει να ληφθεί υπόψη και ο μετρικός βηματισμός κάθε ποιήματος, καθώς και η λογική μιας εκσυγχρονισμένης πια στίξης, που να μην προδίδει τη συντακτική δομή των κειμένων, ούτε να δυσκολεύει τον αναγνώστη είτε να του δημιουργεί διλήμματα.

(2) Ως παράδειγμα, ακολουθεί εκδοτική και ερμηνευτική πρόταση για ένα ποίημα, «Το όρομαν του Ρωμιού», που φαίνεται να είναι το κύκνειο άσμα του Β. Μιχαηλίδη. Γράφτηκε πιθανότατα προς τα τέλη του 1916

όμως δεν πραγματοποιήθηκε. Βλ. «Αναφορά στα αυτόγραφα του Βασιλη Μιχαηλίδη και ο λαυθάνων στίχος της “Εννάτης Ιουλίου”», *H Καθημερινή*, 8 Ιουλ. 2001· αναδημ. στον τόμο *Βασιλης Μιχαηλίδης. H Ρωμιοσύνη εν’ φυλή συνότζιαρη του κόσμου*, ό.π., σσ. 187-188. Πρόσφατα ο Κυριάκος Ιωάννου παρουσίασε σχολιασμένα δεκαέξι Ανέκδοτα ποιήματα του Βασιλη Μιχαηλίδη (από το αρχείο του Αντώνη Κ. Ιντιάνου), Λευκωσία, Μικροφιλολογικά Τετράδια 6, 2008.

(ή, έστω, στην περίοδο 1913-1916) και δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Σάλπιγξ της Λεμεσού στις 14.1.1917 με το παρακάτω διευχρινιστικό σημείωμα, στο οποίο περιέχονται αξιοσημείωτες πληροφορίες· πρώτα η μαρτυρία του ποιητή που εκείνη την εποχή μαραζώνει αλκοολικός στο Πτωχοκομείο Λεμεσού και συναίσθανεται το τέλος της ζωής του· ύστερα η πληροφορία ότι ο Σίμος Μενάρδος «καθιδήγησε» τον Β. Μιχαηλίδη στη χρήση της κυπριακής διαλέκτου:

«Το επόμενον ποίημα» – μας γράφει από το Πτωχοκομείον όπου διατάσσει ο ατυχής Κύπριος ποιητής – «φρονώ είναι το τελευταίον μου, διότι εκλονίσθη το νευρικόν μου σύστημα και αισθάνομαι εγγύς τον θάνατόν μου». Η Σάλπιγξ, εκτιμώσα ιδιαιτέρως την ποιητικήν φαντασίαν του εμπνευσμένου Κυπρίου ποιητού, κ. Β. Μιχαηλίδη, δημοσιεύει τούτο ευχαρίστως εις τας στήλας της με τας ευχάς της όπως το νέον έτος τού χαρίση πλήρη την υγείαν. Το ποίημα εγράφη εις την κυπριακήν διάλεκτον σύμφωνα προς τας οδηγίας του κυπρίου καθηγητού εν τῷ Εθνικῷ Πανεπιστημίῳ κ. Σ. Μενάρδου.

ΤΟ ΟΡΟΜΑΝ ΤΟΥ ΡΩΜΙΟΥ

Μες στομ Μά' π' αθθίζουν ούλλα, που τζ' οι κάμποι ομορφίζουν
τζ', όπου πας τζ', όπου δκιαλλάξεις, οι αθθοί μοσκομυρίζουν,
ξημερώματα μιας Τρίτης ανεφάνασιγ καράβκια
τζ' έρκουντασ στα Δαρδανέλλια, τζ' ήτουγ κάμποσα κομμάδκια.
Είχαν τογ γαρπήσ στημ πρύμην τζαι τογ γρέον ομπροστά τους 5
τζαι πού τοβ βασμόμ που κάμνον οι ανέμοι στα σδοινιά τους
επετάχτηκεν η Έλλη απουμέσα στογ γιαλόν της
με δκυ άστρα απουκάτω πού τηλ λούραν των βρυδκιών της
τζ' εις τα τζύμματα εστάθην, τζαι σγοιαν αμαζόνας κόρη
έβαλεφ φωνήμ μιάλην, απού σύγκλυσεν τα όρη: 10
«Έλα, πέρκαλλέ μου, έλα, έλα, ξακουστέ του κόσμου,
απού τότες, απού τότες καρτερά σε ο γιαλός μου,
τα καράβκια σου σαμ πρώτα, με τες αρκογκιές τες πρώτες,
να τον ιστολίζουμ πάλε σγοιαν τον εστολίζαν τότες».
Είπεν τζ' έπιπεσεσ σαμ πρώτα μες στο νερουλλόν της μνήμαν 15
τζ' εσκουλλίστημ μες στο τζύμμαν.
Τα καράβκια πκιον εφτάσαγ για να μπουμ μες στογ γιαλόν τους,

1 Μαν (1917, 1960, 1987, 2002, 2007) 3 ανεφάνησαν (1960, 1987, 2002, 2007)
4 ήταν (1960, 1987, 2002, 2007) 7 «Έλλη» (1960, 1987, 2002, 2007) 13 σου (1960) || αρκονκιές (1917), αρκοντιές (1960, 1987, 2002, 2007) 14 τονε στολίζουν (1960, 1987, 2002, 2007)

τζ' εβλεπέν τα τζ' έσδεπέν τα ο Θεός 'πού πανωθικίν τους
 τζαι τα τζύμματ' αβρισμένα εβουρήσασ σύνομπλά τους
 τζ' εφιλήσασιν τημ πλώρην τζ' εστραφήκασιν μιτά τους. 20
 Οι λας τότες μες στημ Πόλην ἀρπα ανεκατωθήκαν,
 τζαι μεσόρανα οι μιάλες οι φωνές τους ακουστήκαν:
 «Ἐρχεται, γιατ' ἐ τους, εφανήκαν οι προλάτες,
 'στράφτουσι 'πού πάν' ως κάτω τζαι λαμποκοπούν οι στράτες.
 'ἐ τον πέρκαλλόμ μας, 'ἐ τον, που μαυρολοά ομπρός του 25
 τζαι χαράσσει του τησ στράταν ο διτζέφαλος ατός του,
 συγνοδέρνει τους ανέμους με τες μιάλες του αλάτες,
 τζαι θωρεί τον ούλλη η Πόλη σονωμένη μες στες στράτες.
 Εκοβκεν ο ήλιος στράταν τζ' ήρτεν πκιον το μεσομέριν,
 τζ' έμπηκεν τζ' ο πέρκαλλός μας μες στημ Πόλημ με τ' ασκέριν, 30
 τζ' έκατσεν τζ' ο μαυρατός του στης Αγιάς Σοφκιάς την τρούλλην
 τζαι σεισμός ευτύς μιάλος έσουσεν τημ Πόλην ούλλην,
 τζ' οι νεκροί εσηκωστήκαν,
 'πού τα μνήματα εβκήκαν
 τζ' εσμιχτήκαμ με τογ κόσμομ που εβούρασ σύνομπλά του. 35
 Τζ' ένας μπέης τότ' επλάστημ πρώτος πρώτος ομπροστά του
 τζ' ότι τζ' εσαιρέτησέν τομ μ' έναμ μιάλον ττεμενάν του,
 είπεν τούτα του τα λόγια απού μέσα στηγ καρκιάν του:
 «Καλώς άρισες, μιάλε Κωνσταντίνε βασιλέα,
 με την όμορφήσ σου νιότην, με τ' ασκέρκα σου τα νέα· 40
 είμ' εγιώ που σ' επολέμουν, τζ' εις του Ρωμανού τημ Πόρταν
 έππεσες τζ' εποτζομήθης, τζ' άλλαξεν η Πόλη σόρταν,
 τζ' ήτουν το γραφτόμ με χρόνους ο Θεός να σε ξυπνήσει,
 να σε δει πάλε στημ Πόλην τζ' η Ανατολή τζ' η Δύση
 βασιλέαν της σαν τότες, 45
 με τες πρώτες αρκογκιές σου, με τες δόξες σου τες πρώτες.
 Ο Θεός να δκια για πάντα στο βασίλειοσ σου ειρήνην».
 Είπεν τζ' άφαντος εγίνην.
 Τότες τα καράβκια αρκέψαν τζαι 'πό ούλες τες μερκές τους

19 εβουρούσαν (1960, 1987, 2002, 2007) 20 έχει εκπέσει ολόκληρος ο στίχος (1987, 2002) 27 συγκοδέρνει (1917), συγνοδέρνει (1960, 1987, 2002, 2007)
 28 χιονισμένη (1917), σονισμένη (1960, 1987, 2002, 2007) 29 μεσημέριν (1960, 1987, 2002) 36 ευτύς πρώτος (1960, 1987, 2002, 2007) 38 τούτα τα δκιο λόγια (1960, 1987, 2002, 2007) || καρδκιάν (1917, 1960) 43 ήταν (1960, 1987, 2002, 2007) 46 αρκονκιές (1917), αρκοντιές (1960, 1987, 2002, 2007) 49 αρτζέψαν (2007) 49 μερκές της (1960, 1987, 2002, 2007)

εφανήκαν τζ' ακουστήκαν οι 'στραπές τζ' οι πουμπουρκές τους, 50
 τζ' άκουες τζαι μέσα τζ', έξω την ελληνικήν τρουμπέτταν,
 τζαι παντού, τζαι μέσα τζ', έξω ο ατός εφτεροπέταν,
 τζ', εκατάλαβεν η Πόλη τζ', ο γιαλός τζαι τα βουνά της
 πως ο Πλάστης εβουλήθην τζ', ήρτασιν τα πρωτινά της,
 τζ' οι καμπάνες εφατσήσαν τζαι οι εκκλησίες αννοίξαν, 55
 μιλιούνια τότες νύφρες εσυνάχτηκαν τζ' εσμίξαν,
 'πιθυμίες τζαι ορπίες τζαι τυραννισμένες σόρτες,
 τζ', εκουντήσασιν τζ' αννοίξαν της Αγιάς Δοφκιάς οι πόρτες,
 τζ', έμπηκεν ο Κωνσταντίνος τζ' άρκεψεν δοξολογία,
 τζ', εφανήκαν εις τον τρούλλον ο Χριστός τζ', η Παναγία, 60
 τζ', έναν νέφος του λιβάνου 'πού τζει μέσα 'ποτυλίχτην
 τζ', εις τους έσσω τζ' εις τους έξω λας εμύρισεν τζ' εδείχτην
 τζαι 'πού πανωθικόν της Πόλης ετουλούπτισεν τζ' εστάθην
 τζ', έβκηκεν αναρκωμένον στα 'ψη τ' ουρανού τζ' εχάθην.*

50 πουμπουρκές της (1960, 1987, 2002, 2007) 51 τρομπέτταν (1960, 1987, 2002, 2007) 56 νύμφες (1960, 1987, 2002) 56 εσυνάχτησαν (1917, 1960, 1987, 2002, 2007) 59 άρτζεψεν (2007) 64 στ' άψη (1987, 2002, 2007)

Έγινε πρώτη φορά από τη δημοσίευση του 1917, θα περάσουν αρκετά χρόνια για να περιληφθεί σε βιβλίο το ποίημα αυτό· δεν περιλαμβάνεται στην έκδοση του Α. Ιντιάνου του 1942, κι αυτό προκαλεί ερωτηματικά: Μήπως ο πρώτος σημαντικός αυτός μελετητής του Β. Μιχαηλίδη δεν το πρόσεξε, ή το απέκλεισε συνειδητά, γιατί διέβλεπε ότι ο έντονος μεγαλοϊδεατισμός του κειμένου θα προσέκρουε στην αποικιακή λογοκρισία; Από την άλλη, οι Βρετανοί κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου ίσως δεν έδιναν τόση σημασία σε τέτοια ζητήματα και η λογοκρισία ήταν μάλλον αποδυναμωμένη. Πάντως, ο Ιντιάνος σε κανένα δημοσίευμά του δεν αναφέρεται στο «Όρομαν του Ρωμιού». Για πρώτη φορά το κείμενο περιλαμβάνεται στον τόμο των Ποιημάτων του 1960, αλλά η πρώτη αυτή επανέκδοσή του παρουσιάζει αρκετά προβλήματα, που αποχώρισαν αβασάνιστα σε όλες τις επόμενες εκδόσεις, κυρίως επειδή δεν αξιοποιήθηκε η πρώτη δημοσίευση του 1917.⁵ Έτσι, λέξεις παραποιούνται ή

* αναρκωμένον = αραιωμένο· άρπα = ξαφνικά· βασμός = βουητό· βουρώ = τρέχω· δκιω = δίνω· 'έ τον = δες τον, να τον· κουντώ = σπρώχω· λούρα = γραμμή· μιάλες = μεγάλες· όρομαν = όραμα· πανωθικόν = από πάνω· πέρχαλλος = άξιος, γενναίος· 'πό, 'πού = από· πουμπουρκά = βροντή· σκουλλίζουμαι = σκεπάζομαι· σονωμένη = ξεχυμένη· σόρτα = τύχη· σουζώ = σείω· συγκλύζω = αναστατώνω· σύνομπλα = μαζί, κοντά· τουλούππα = τούφα· ττεμενάς = υπόκλιση· φακκώ = χτυπώ.

5. Στην εργασία μου δεν επεκτείνομαι στην αδημοσίευτη εκδοτική πρόταση του Θ.

αντικαθίστανται με άλλες, καταλήξεις του κυπριακού ιδιώματος «διορθώνονται» για να συμπέσουν με αυτές της νεοελληνικής κοινής, και γενικά υπάρχουν αθέμιτες επεμβάσεις που κάποτε δυσκολεύουν την ερμηνεία του ποιήματος. Για παράδειγμα, το όνομα της μυθικής Έλλης (στ. 7) μπαίνει σε εισαγωγικά, προφανώς για να συνδεθεί με το πολεμικό πλοίο «Έλλη», που έλαβε μέρος στη ναυμαχία κοντά στο ομώνυμο ακρωτήρι στην είσοδο των Δαρδανελλίων (16 Δεκ. 1912). Άλλα από τα συμφραζόμενα του ποιήματος συνάγεται ότι πρόκειται για την Έλλη του μύθου, που έδωσε το όνομά της στον Ελλήσποντο, όπου πνίγηκε, και όχι για το πολεμικό πλοίο. Η λέξη «σονωμένη» (στ. 28) αποδόθηκε λανθασμένα στην πρώτη δημοσίευση του 1917 ως «σιονισμένη» (= χιονισμένη) και υιοθετήθηκε έτσι σε όλες τις επόμενες εκδόσεις. Όμως θα πρέπει να διορθωθεί, για να μπορέσουμε να καταλάβουμε τον στίχο 28: *τζαι θωρεί τον ούλλ'* η Πόλη σονωμένη μες στες στράτες (δηλ. τον βλέπει ο κόσμος που είχε ξεχυθεί στους δρόμους). Άλλωστε η Κωνσταντινούπολη δεν μπορεί να είναι χιονισμένη στις 29 Μαΐου· ήδη από τους δυο πρώτους στίχους του ποιήματος δόθηκε η εικόνα μιας θάλλουσας άνοιξης. Υπάρχουν όμως και άλλες σοβαρές επεμβάσεις ή απροσεξίες που πέρασαν σε όλες τις εκδόσεις, όπως: οι λέξεις «πρώτος πρώτος» (στ. 36) έγιναν «ευτύς πρώτος»· η πρόταση «είπεν τούτα του τα λόγια» (στ. 38) άλλαξε σε «είπεν τούτα τα δκυο λόγια»· οι «μερκές τους» και «πουμπουρκές τους» (που αφορούν τα καράβια, στ. 49 και 50) παραποιήθηκαν σε «μερκές της» και «πουμπουρκές της» αντίστοιχα, με αποτέλεσμα να συσκοτίζεται το υποκείμενο της δράσης. Ακόμα παραποιήθηκαν οι λέξεις «ανεφάνασιν» (στ. 3· έγινε «ανεφάνησαν»), «εβουρήσαν» (στ. 19· «εβουρούσαν»), το κτητικό «σου» (στ. 13· «μου»), «ήτουν» (στ. 4 και 43· «ήταν»), «αρκογκιές» (στ. 13 και 46· «αρκοντιές») «μεσομέριν» (στ. 29· «μεσημέριν») «τρουμπέτταν» (στ. 51· «τρομπέτταν») «νύφφες» (στ. 56· «νύμφες») κτλ. Επιπλέον, στις εκδόσεις του 1987 και του 2002 έχει εκπέσει ο στίχος 20.⁶

Ασφαλώς, όπως είπαμε στην αρχή, δεν είναι εύκολο για ένα γλωσσικό ιδίωμα να αποδοθεί σε τυπωμένο λόγο. Ως ενδεικτικό παράδειγμα της ανομοιομορφίας στη γραπτή απόδοση της κυπριακής διαλέκτου (και στις εκδόσεις ποιημάτων του Β. Μιχαηλίδη), θα μπορούσε να αναφερθεί η ποικιλία γραφής του ιδιωματικού και: και (με παχύ κ στην έκδοση του

Νικολάου. Ωστόσο, όσο μπόρεσα να τη συμβουλευτώ εκ των υστέρων στο αρχείο του, διαπίστωσα ότι ούτε ο Θ. Νικολάου είχε υπόψη του την πρώτη δημοσίευση του 1917.

6. Και άλλα προβλήματα στην έκδοση του 2002 έχουν επισημανθεί από τον Λ. Παπαλεοντίου (Μικροφιλολογικά 12 (φθινόπωρο 2002) 15-18) και από τη Σταματία Λαουμπτζή (Υλαντρον 3 (Νοέμβρ. 2002) 147-159). Για εκδοτικά προβλήματα στην ποίηση του Β. Μιχαηλίδη βλ. και Κυρ. Ιωάννου, Μικροφιλολογικά 24 (2008) 21-25.

1911), τζιαι (1942, 2003/2007), κ'αι (1960), τζαι (1987, 2002). Ακόμα και ο (ποντιακής καταγωγής) γλωσσολόγος Χ. Π. Συμεωνίδης το αποδίδει τυπογραφικά κατά περίπτωση πότε ως τσαι (τσαι μετρητά) και πότε τζαι (τζαι τσείνος).⁷ Προσωπικά, μου φαίνεται ότι δεν υπάρχει καμιά διαφορά στην προφορά του τζαι, είτε αυτό ακολουθείται από τη λέξη «μετρητά» είτε από τη λέξη «τσείνος». Άλλωστε η γραφή «τσείνος» (με ταυ σίγμα) δεν αποδίδει επαρκέστερα το ιδιωματικό τζείνος (με ταυ ζήτα). Σε άλλες εκδόσεις ιδιωματικών κειμένων το τζαι αποδόθηκε με τα λατινικά στοιχεία ch (chat).

Άλλο ένα ζήτημα έχει να κάνει με την απόδοση του τελικού -ν: Οι φυσικοί ομιλητές του κυπριακού ιδιώματος συνήθως αφομοιώνουν το τελικό -ν με το αρχικό σύμφωνο της επόμενης λέξης (εκτός αν αυτό είναι το τ, ζ, ξ, ψ· αν πάλι είναι το κ, το προηγούμενο -ν μετατρέπεται σε γ: τηγ καρκιάν· αν είναι το π, το προηγούμενο -ν γίνεται μ: σγοιαμ παράδεισον). Αν ο σκοπός μας, λοιπόν, είναι να αποδώσουμε πιστά, δηλαδή φωνητικά, το ιδίωμα στον γραπτό λόγο, δεν θα πρέπει να διατηρήσουμε τις αφομοιώσεις αυτές σε μια φιλολογική έκδοση των ποιημάτων του Β. Μιχαηλίδη; Βέβαια, θα μπορούσε να αντιπροτείνει κανείς το επιχείρημα ότι μια τέτοια φωνητική απόδοση (και ειδικότερα η αφομοίωση) αποξενώνει ακόμη περισσότερο έναν μη κύπριο αναγνώστη και ενδεχομένως τον εμποδίζει να αναγνωρίσει αρκετές λέξεις.⁸ Πάντως, στο ζήτημα αυτό νομίζω προέχει η άποψη ότι το ιδίωμα μπορεί και θα πρέπει να αποδίδεται στον γραπτό λόγο όσο γίνεται πιστότερα. Ας σημειωθεί ότι το φαινόμενο της αφομοίωσης εφαρμόστηκε (αν και όχι με συνέπεια) σε πρώτες δημοσιεύσεις ποιημάτων του Β. Μιχαηλίδη (λ.χ. στο «Ορομαν του Ρωμιού» στην εφ. Σάλπιγξ το 1917), στις εκδόσεις του 1911 και του 1942, αλλά και σε ποιητικές ανθολογίες όπως των Κ. Μόντη και Α. Χριστοφίδη. Εγκαταλείφθηκε μόνο στις πιο πρόσφατες εκδόσεις (με εξαίρεση, λ.χ., τις εργασίες του Θ. Νικολάου).⁹ Άλλα και σε χειρόγραφα του Β. Μιχαηλίδη φαίνεται ότι και ο ποιητής αποδίδει κάποτε φωνητικά ιδιωματικές λέξεις, με αφομοιωμένο το ν, τόσο στο εσωτερικό λέξεων (αθθούς, όχι ανθούς), όσο και σε τέλος λέξεων (την γνώμημ μου, χάλισ σας, δεθ θέλω, δουλειάσ σου κτλ.).

7. Χ. Π. Συμεωνίδης, *Iστορία της κυπριακής διαλέκτου*, Λευκωσία, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, 2006.

8. Ο αείμνηστος Γ. Π. Σαββίδης συνήθιζε να λέει πως δεν πειράζει η μη πιστή – φωνητικά – ορθογραφική απόδοση των ιδιωμάτων, αφού έτσι κι αλλιώς ο «φυσικός» ομιλητής τους θα διαβάζει την έντυπη απόδοσή τους σωστά, σε φωναχτή ανάγνωση. Άλλα τι γίνεται με έναν μη «φυσικό» ομιλητή;

9. Η αφομοίωση εφαρμόζεται και στην ανθολογία κυπριακών δημοτικών τραγουδιών του Σ. Π. Φαρμακίδη, *Κύπρια έπη* (1926), ίσως και αλλού.

«Το όρομαν του Ρωμιού» δεν σχολιάστηκε από την κριτική όσο του αξίζει: Ο Γλ. Αλιθέρσης και ο Αντ. Ιντιάνος δεν το μνημονεύουν καθόλου. Ο Γ. Λεύκης προτείνει ενδιαφέρουσες αλλά συζητήσιμες ερμηνευτικές παρατηρήσεις, και το χαρακτηρίζει άνισο: «τα περισσότερα μέρη είναι κοινολογίες χωρίς καμιάν αξία».¹⁰ Ο Αιμ. Χουρμούζιος αποδίδει σε αδρές γραμμές τον μεγαλοϊδεατικό χαρακτήρα του ποιήματος και το αποτιμά θετικά: «Το “Ορομαν (όραμα) του Ρωμιού”, ένα όραμα γεμάτο από μεγαλοϊδεατικόν οίστρο, που αναβιώνει εκείνο το “Πάλι με χρόνια με καιρούς...”. Ο Κωνσταντίνος στην Βασιλεύουσα, η συνέχεια της σταματημένης στη μέση λειτουργίας στην Αγιά Σοφιά... ένα μεγαλοφάνταστο όνειρο, ίσως από τα συγκινητικότερα για τον αγνό και παλμώδη ενθουσιασμό του που έχει να δείξει η νεοελληνική ποίησις».¹¹ Πολύ αργότερα, ο Θ. Νικολάου το αξιολογεί ως «ποίημα ἀρτιο, ὅπως τα ἄλλα του του καλού καιρού», στο οποίο «ο ποιητής εν είδει οράματος βλέπει την εκπλήρωση των ονείρων, των χρησμών και των προφητειών για την Πόλη».¹² Κατόπιν ο Μ. Πιερής το χαρακτηρίζει «σημαντικότατο ποίημα, στο οποίο συνοψίζονται όλα τα στοιχεία της μεγαλοϊδεατικής ρομαντικής ιδεολογίας που έθρεψε αυτόν και την εποχή του, αλλά και τα βασικά στοιχεία της ποιητικής του τέχνης».¹³ Ήδη ο Γ. Κατσούρης είχε παρατηρήσει ορθά ότι «ο Παλαιολόγος ταυτίζεται με το νέο βασιλιά των Ελλήνων, τον Κωνσταντίνο Α'»,¹⁴ παρόλο που το ποίημα δεν το δηλώνει ρητά. Ο Κ. Βασιλείου δικαιολογημένα θεωρεί το «Ορομαν του Ρωμιού» ζευγάρι με το ποίημα «Ο Κωνσταντίνος».¹⁵ Ασφαλώς «Το όρομαν του Ρωμιού» προσφέρεται να διαβαστεί συνδυαστικά με το ποίημα αυτό (γρ. 1914), αλλά και με το προγενέστερο «Στον βασιλιά Κωνσταντίνο» (γρ. 1913): το τελευταίο είναι ένας ηχηρός επικαιρικός ύμνος στον βασιλιά Κωνσταντίνο, γραμμένος σε πανελλήνια δημοτική. Στο ιδιωματικό «Ο Κωνσταντίνος» το πρόσωπο του νεότερου βασιλιά των Ελλήνων εμφανίζεται συνδεδεμένο με τον τελευταίο αυτοκράτορα του Βυζαντίου. Οι δύο καταληκτήριοι δεκαπεντασύλ-

10. Γιάννης Λεύκης, *Βασίλης Μιχαηλίδης, ο ποιητής της Κύπρου*, Κύπρος 1937 [= Κυπριακά Γράμματα 5, 1940, σσ. 55-56].

11. Αιμ. Χουρμούζιος, «Βασίλης Μιχαηλίδης, ο ποιητής της Κύπρου» (1849-1917), *H Καθημερινή*, 19.8.1954.

12. Θεοδόσης Νικολάου, «Ένας καινούργιος Πίνδαρος. Σχεδιαγράφημα για τον Κύπριο ποιητή Βασίλη Μιχαηλίδη», *H Καθημερινή*, 21.7.1996. Βλ. την πιο συμπληρωμένη μορφή του κειμένου στην έκδοση: Θεοδόσης Νικολάου, *Φιλολογικά και κριτικά κείμενα*, επιμ. Λ. Παπαλεοντίου, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2008, σσ. 332-339.

13. Μιχάλης Πιερής, «Χρονολόγιο Βασίλη Μιχαηλίδη», *Βασίλης Μιχαηλίδης, Η Ρωμιοσύνη έν' φυλή συνότζιαφη του κόσμου*, ό.π. (σημ. 1), σ. 38.

14. Γιάννης Κατσούρης, *Βασίλης Μιχαηλίδης. η ζωή, η προσωπικότητα και το έργο του*, Λευκωσία, Χρ. Ανδρέου, ¹1987, ²2002, σσ. 339 και 233 αντίστοιχα.

15. Costas Vassileiou, «The Achieved Body», *Hellenic Studies* 15.2 (2007) 132.

λαβοι στίχοι του ποιήματος («Τότες εχαμογέλασεν τζ’ εφάνην η χαρά του / τζ’ εφάνην η Αγιά Σοφιά τζ’ η Πόλη ομπροστά του») θα λέγαμε ότι μας προετοιμάζουν για ό,τι θα ακολουθήσει στο «Όρομαν του Ρωμιού».

Θα ενδιέφερε να αναζητήσει κανείς και άλλα μεγαλοϊδεατικά ποιήματα της ίδιας εποχής, στα οποία ενδεχομένως το πρόσωπο του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου συνδέεται με τον βασιλιά Κωνσταντίνο Α'. Ένα τέτοιο ποίημα είναι «Οι δύο Κωνσταντίνοι» του Ιωάννη Πολέμη, που αναδημοσιεύτηκε στην εφ. Σάλπιγξ (25.6.1915) και ενδέχεται να το είχε υπόφη του ο Β. Μιχαηλίδης όταν έγραψε το «Όρομαν του Ρωμιού». Στο δημοτικότροπο αυτό ποίημα του Πολέμη ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος παρουσιάζεται να έχει νικήσει τον χάρο και εγείρεται για να δώσει το σπαθί του στον διάδοχο Κωνσταντίνο, που μπαίνει νικητής στην Πόλη.¹⁶ Τα ίδια χρόνια δημοσιεύονται σε κυπριακά έντυπα και άλλα τέτοια μεγαλοϊδεατικά ποιήματα άγνωστων ή άσημων ποιητών.¹⁷ Επίσης, στα χρόνια 1912-1915 τυπώθηκαν στην Κύπρο ποιητάρικες φυλλάδες (των Χριστόδουλου Αντωνόπουλου, Χριστόδουλου Τζαπούρα, Ιωάννη Χαραλάμπους, Χριστόφορου Παλαίση, Μιχαήλ Κωνσταντίνου αλλά και του δωδεκάχρονου, τότε, Τεύκρου Ανθία) που αναφέρονταν στους νικηφόρους Βαλκανικούς πολέμους και ειδικά στο πρόσωπο του βασιλιά Κωνσταντίνου, ο οποίος μάλιστα κάποτε δηλώνεται ως ΙΒ', δηλαδή ως διάδοχος του Κωνσταντίνου ΙΑ' Παλαιολόγου.¹⁸ Είναι πολύ πιθανόν ο Μιχαηλίδης να είχε υπόφη του κάποια ή κάποιες από τις φυλλάδες αυτές. Πάντως, πέρα από τους πολλούς άλλους νεοέλληνες ποιητές της εποχής (όπως λ.χ. οι Γ. Βιζυηνός, Κ. Παλαμάς, Α. Σικελιανός), ο Τ. Ανθίας, μαθητής τότε στην σ’ τάξη του δημοτικού σχολείου, επικαλείται σε ένα από τα πρώτα ποιητάρικά του (*H ασθένεια της Α. Μ. του βασιλέως των Ελλήνων Κωνσταντίνου του ΙΒ' και το θαύμα της Ευαγγελίστριας της Τήνου, Λάρνακα 1915*) τον θρύλο του μαρμαρωμένου βασιλιά και διατυπώνει την προσδοκία ότι ο διάδοχος Κωνσταντίνος θα εισέλθει νικητής στην Πόλη και θα ολοκληρώσει τη λειτουργία που άφησε στη μέση ο τελευταίος αυτοκράτορας του Βυζαντίου.¹⁹

16. Το ποίημα τελειώνει με τους στίχους: «Πρώτο σπιρούνιασμα αστραπή, δεύτερο αστροπελέκι / στο τρίτο το καλλίτερο στην Πόλι καβαλλάρης».

17. Γ. Παπαδόπουλος, «Προς τον Κωνσταντίνον ΙΒ'», *Ένωσις*, 12 Σεπτ. 1913· Στυλ. Θεοχαρίδης, «Και στην Πόλι!», *Αρμονία* 7 (15 Οκτ. 1913) 2· Π. Α. Κυπριάνης, «Στον Κωνσταντίνο», *Αρμονία* 11 (15 Δεκ. 1913) 2· Κ. Σ. Μ[αρκιδης], «Στον Κωνσταντίνο μας», *Κίτιακόν Ημερολόγιον*, Λάρνακα 1913, σ. 129· Επαμ. Μοδινός, «Στον βασιλιά μας», *Αρμονία* 22 (30 Μαΐου 1914) 6· Στυλ. Θεοχαρίδης, «Στο γυρισμό του βασιλιά», *Αρμονία* 28 Φεβρ. 1915.

18. Βλ. Κ. Γ. Γιαγκουλλής, *Coprus κυπριακών διάλεκτικών ποιητικών κειμένων*, 2, Λευκωσία, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, 1999, σσ. 74-147.

19. Στο ίδιο, σ. 145.

Το ποίημα του Β. Μιχαηλίδη απεικονίζει το όραμα κάθε «Ρωμιού», ο οποίος οραματίζόταν (τότε) την πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Τα ιστορικά συμφραζόμενα μετά τους νικηφόρους Βαλκανικούς πολέμους ευνοούν την αναζωπύρωση τέτοιων μεγαλοϊδεατικών οραματισμών. Το «Όρομαν του Ρωμιού» έρχεται να ζωντανέψει τον μύθο του μαρμαρωμένου βασιλιά: Η δράση τοποθετείται στην Κωνσταντινούπολη ημέρα Τρίτη, πιθανότατα στις 29 Μαΐου, για να ακυρώσει την αποφράδα ημέρα της Αλωσης και να καταργήσει το χάσμα του χρόνου, δηλαδή των 460 χρόνων που μεσολάβησαν. Ελληνικά πολεμικά πλοία εισέρχονται στα Δαρδανέλλια, ενώ τα υποδέχεται η Έλλη του μύθου, η οποία ανασταίνεται πρόσκαιρα για την περίσταση. Ακολουθούν εικόνες αποκαλυπτικές: Ο βασιλιάς ή αυτοκράτορας Κωνσταντίνος, με τη συνοδεία του δικέφαλου αετού, εισέρχεται στην Πόλη με τον στρατό του. Ακολουθεί σεισμός και έγερση των νεκρών. Ένας «μπέης», προφανώς ο Μεχμέτ Β' ο Πορθητής («Είμ' εγιώ που σ' επολέμουν, τζ' εις του Ρωμανού την Πόρταν / έπιπεσες τζ' εποτζοιμήθης τζ' άλλαξεν η Πόλη σόρταν»: στ. 41-42), υποδέχεται τον Κωνσταντίνο, του παραδίδει το βασιλείο και εξαφανίζεται. Είναι, ίσως, ενδιαφέρουσα και η υποβάθμιση που δηλώνει το αξιώμα του «μπέη» σε σύγκριση με το «σουλτάνος» ή, έστω, «αμιράς», όπως ονόμαζαν οι Βυζαντινοί τους ηγεμόνες των Οθωμανών πριν από την Άλωση. Η δράση κλιμακώνεται, η θερμοκρασία του κειμένου ανεβαίνει. Όλα οδηγούν στην κορύφωση: οπτικές και ακουστικές εικόνες διαδέχονται η μια την άλλη: κίνηση των πλοίων, των ανέμων και των κυμάτων της θάλασσας, σεισμός και έγερση των νεκρών, ήχοι της σάλπιγγας (τρομπέτας), των σειρήνων και των σημάντρων, συνωστισμός και φωνές ανθρώπων που συγκεντρώνονται στην Αγιά Σοφιά, όπου σε εορταστική ατμόσφαιρα τελείται η θεία λειτουργία. Το κείμενο απογειώνεται μυστικιστικά με τους τέσσερις καταληκτήριους στίχους:

τζ' ένα νέφος του λιβάνου 'πού τζει μέσα 'ποτυλίχτην
τζ' εις τους έσσω τζ' εις τους έξω λας εμύρισεν τζ' εδείχτην,
τζαι 'πού πανωθικόν της Πόλης ετουλούπισεν τζ' εστάθην
τζ' έβκηκεν αναρκωμένον στα 'ψη τ' ουρανού τζ' εχάθην.

Αλλά είναι, άραγε, μια εικόνα συμβολική το νέφος από λιβάνι που αναδύεται από την Αγιά Σοφιά, υψώνεται πάνω από την Πόλη και χάνεται στα ύψη του ουρανού; Ο Γ. Λεύκης, ο μόνος που σχολίασε την κατακλείδα του ποιήματος, βλέπει στο νέφος αυτό την παρουσία του θεϊκού στοιχείου. Ωστόσο, ήδη έχει δηλωθεί στον προηγούμενο στίχο (60) ότι ο Χριστός και η Παναγία παρευρίσκονται στη λειτουργία, είναι ορατοί

στον τρούλο της εκκλησίας. Αν το νέφος αποτελεί σύμβολο, τότε ίσως το νέφος να συμβολίζει το πνεύμα, την ψυχή του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, που αφήνει επιτέλους τα εγκόσμια, ύστερα από τη φαντασιακή πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας.²⁰

Αξίζει να σταθούμε και στη μετρική του ποιήματος (η μετρική είναι από τις πιο αδιερεύνητες πτυχές της ποιητικής του Β. Μιχαηλίδη): Το ποίημα αρθρώνεται κυρίως σε δεκαεξασύλλαβους στίχους τροχαϊκού ρυθμού, στην ουσία σε μια συμπαράταξη δύο τροχαϊκών οχτασύλλαβων με σπάνιες παραβάσεις της τομής (πρβ. την αδέξια τομή στον στ. 62). Σποραδικά, μεσολαβούν μεμονωμένοι τροχαϊκοί οχτασύλλαβοι. Συνολικά, το ποίημα αποτελείται από 64 «νόθους» δεκαεξασύλλαβους στίχους ή, ακριβέστερα, από 123 παροξύτονους οχτασύλλαβους τροχαϊκού ρυθμού. Οι στίχοι είναι αρκετά σφιχτοδεμένοι, παρόλο που δεν λείπουν επαναλήψεις ή «εμφάσεις» και χασμωδίες (όχι σπάνιες στην κυπριακή διάλεκτο). Σπανίως τονίζονται και οι τέσσερις μονές συλλαβές του οχτασύλλαβου (1α, 11α, 18α, 36α). Οι ρίμες μπορεί να μην είναι τόσο απαιτητικές (συνήθως ζευγαρώνουν ρήματα με ρήματα ή ουσιαστικά με ουσιαστικά), αλλά δεν λείπουν και μερικές πιο πλούσιες ή τολμηρές: λ.χ., κόσμου-γιαλός μου (στ. 11-12), τρουμπέτταν-εφτεροπέταν (στ. 51-52), ξυπνήσει-Δύση (στ. 43-44), τότες-πρώτες (στ. 45-46), ειρήνην-εγίνην (στ. 47-48).

(3) Από μια συστηματική μετρική διερεύνηση της ποίησης του Β. Μιχαηλίδη, γενικότερα, θα μπορούσαν να εξαχθούν ενδιαφέροντα συμπεράσματα σχετικά με την αξιοποίηση της λαϊκής ή της λόγιας στιχουργίας: Ήδη ο Γ. Κατσούρης διαπίστωσε ότι ο Β. Μιχαηλίδης «σε ένα σημαντικό μέρος του έργου του στιχουργεί όπως οι ποιητάρηδες» (χρήση παροξύτονου ιαμβικού δεκαπεντασύλλαβου και οξύτονου τροχαϊκού δεκαπεντασύλλαβου ή ιαμβικών και τροχαϊκών οχτασύλλαβων και εφτασύλλαβων). ωστόσο, «διαθέτει πολύ μεγαλύτερη στιχουργική ποικιλία από εκείνους [τους ποιητάρηδες] και μια προσωπική αντίληψη στο στίχο και την επεξεργασία».²¹

Πράγματι, δεν λείπουν πιο απαιτητικά στιχουργικά σχήματα ή σπα-

20. Ύστερα από την ολοκλήρωση της εργασίας αυτής ενημερώθηκα για το δημοσίευμα της Σταματίας Λαουμτζή «Πήραν την πόλιν πήραν την», «Πάλε με χρόνια και καιρούς». Η εικόνα της Πόλης στον εθνικό ποιητή της Κύπρου Βασιλη Μιχαηλίδη, ο διάλογος με τη δημοτική παράδοση», Πρακτικά Συνεδρίου Κωνσταντινούπολη, 550 χρόνια από την άλωση, E. Motos Guirao – M. Morfakidis Filaktos (επιμ.), Γρανάδα 2006, σσ. 479-489, στο οποίο γίνεται πρωτοβάθμια προσπάθεια να εξεταστεί και η πιθανή σχέση του ποιήματος με τη δημοτική παράδοση.

21. Κατσούρης, ό.π. (σημ. 14), σ. 358.

νιώτεροι ρυθμικοί βηματισμοί: Κατεξοχήν σύνθετο παράδειγμα απαιτητικής στιχουργικής θα μπορούσαν να θεωρηθούν κυρίως η «Χιώτισσα» και λιγότερο «Η 9η Ιουλίου...», «Η Ανεράδα» κ.ά. Η «Χιώτισσα» αποτελείται από 420 στίχους, κατανεμημένους ισόποσα σε 42 δεκάστιχες στροφές με αυστηρή ομοιοκαταληξία του τύπου αβαβγγδεδε. Κάθε στροφή αποτελείται από έξι παροξύτονους δεκασύλλαβους στίχους και από τέσσερις οξύτονους εννεασύλλαβους· στην ουσία ο δεκασύλλαβος στίχος αποτελείται από συμπαράταξη δύο πεντασύλλαβων ιαμβικού ρυθμού. Σωστά έχει επισημανθεί ότι αναπαράγεται εδώ αυτούσιο το στιχουργικό σχήμα της Τουρκομάχου Ελλάδος (1850) του Αλέξ. Σούτσου, το οποίο, όμως, είχε χρησιμοποιηθεί και από άλλους ρομαντικούς ποιητές, λ.χ. από τον Κύπριο Γεώργιο Κηπιάδη στο δεύτερο, περίπου ομόθεμο, ποίημα που ενσωμάτωσε στα Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσῳ Κύπρῳ τραγικών σκηνών (1888).²² Όπως αποδείχθηκε από την κριτική (αρχικά από τον Α. Ιντιάνο),²³ το βιβλίο αυτό ήταν από τις βασικές πηγές του Β. Μιχαηλίδη για τη σύνθεση της «9ης Ιουλίου 1821...». Η δεκάστιχη στροφή ($56 \times 10 = 560$ στίχοι) με τον ίδιο σύνθετο τύπο ομοιοκαταληξίας επανέρχεται και στην ποιητική σύνθεση «Η 9η Ιουλίου 1821...», με τη διαφορά ότι εδώ χρησιμοποιείται ο παροξύτονος ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος. Στις οχτώ από τις δέκα εξάστιχες στροφές της «Ανεράδας» εναλλάσσονται, κατά στροφή, τέσσερις προπαροξύτονοι και δύο οξύτονοι οχτασύλλαβοι στίχοι ιαμβικού ρυθμού· μόνο στη δεύτερη και στην τελευταία στροφή οι προπαροξύτονοι και οι οξύτονοι είναι ισόποσοι. Στην «Ανεράδα» έχουμε ημιστίχια δεκαπεντασύλλαβων με προπαροξύτονες και οξύτονες καταληξεις, που παραπέμπουν στη λαϊκή ποιητική παράδοση. Ρίμες επανέρχονται κατά κανόνα στους δύο οξύτονους (3ος-6ος) και σε δύο από τους προπαροξύτονους (2ος-5ος) στίχους. Ορισμένες από τις ομοιοκαταληξίες είναι καίριες: δίχως μου-στήθος μου, αφανέρωτες-τρέμω τες.

Σχεδόν σε όλα τα υπόλοιπα ιδιωματικά ποιήματα του Β. Μιχαηλίδη χρησιμοποιείται ο παροξύτονος ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος της «9ης Ιουλίου...» (π.χ., «Μια επιστολή εις την κυπριακήν διάλεκτον», «Ο Κωνσταντίνος»), αλλά και στα δημοφιλή άσεμνα («μυλλωμένα») του («Ο αμο-

22. Βλ. Α. Ιντιάνος, *Έκλογή από τα ποιήματα του Βασίλη Μιχαηλίδη*, Λευκωσία 1942, σ. ιγ'. Κατσούρης, ό.π. (σημ. 14), σσ. 273, 301 (σημ. 331). Λ. Παπαλεοντίου, «Μια “συνάντηση” του Βασίλη Μιχαηλίδη με τον Αλέξανδρο Σούτσο», *Στοχαστικές προσαρμογές*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2000, σ. 57-66. Ας σημειωθεί εδώ ότι και άλλοι κύπριοι ποιητές της εποχής του Β. Μιχαηλίδη, όπως οι Θρ. Ρώπας, Θ. Θεοχαρίδης, Γ. Λαφόν, χρησιμοποίησαν τον ιδιόμορφο στίχο ή και τη δεκάστιχη στροφή της Τουρκομάχου Ελλάδος.

23. Αβγή 10 (Ιαν. 1925) 234-239.

λόγητος», «Το πάλιωμαν του βίλλου με τον πούττον»), ή εναλλάσσεται με τα ημιστίχιά του («Η Κύπρος στημ μάναν της»: 15+8+8+7) ή μοιράζεται στα ημιστίχιά του σε ποικίλους συνδυασμούς («Ο γάδαρος τζ’ η σίλυντρούνα»: 8+7+8+8· «Η ανακουφισθείσα κόρη», «Εις τον θάνατον του Κώστα Ι. Γεωργίου, «Εις τον ηρωικώς πεσόντα Χρ. Σώζον»: 8+7+8+7· «Αι διαιρέσεις και αι κοινωνίαι»: 8+7+7+8· «Τω αρμοστή Σιρ Ουάλτερ Σένταλ»: 8+7+8+7, 8+8·). Μόνο στην πρώτη «Τοκογλυφία» χρησιμοποιείται ο παροξύτονος ιαμβικός εννεασύλλαβος. Επίσης, εκτός από «Το δρομαν του Ρωμιού», ο τροχαϊκός οχτασύλλαβος (ή δεκαεξασύλλαβος) επανέρχεται μόνο σε μια άλλη περίπτωση ιδιωματικού ποιήματος, στο «Φέτι μες στες Τυρινάδες...».

Ο ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος, ολόκληρος ή μοιρασμένος στα δυο ημιστίχιά του, επανέρχεται και σε άλλα ποιήματα του Β. Μιχαηλίδη γραμμένα στην καθαρεύουσα ή στη δημοτική. Όμως σε αρκετά από αυτά χρησιμοποιείται ο τροχαϊκός οχτασύλλαβος ή ο νόθος δεκαεξασύλλαβος (ο οποίος κάποτε εναλλάσσεται με εφτασύλλαβους οξύτονους): «Αηδόνια και κουκουβάγιες», «Το αεράκι», «Το θαύμα του Αγίου Γεωργίου», «Προς ζητήσαντά με στίχους», «Τα προξενεία της Αφροδίτης», «Ω συ όστις και αν είσαι», «Η Αρνάλδα ή Βελεσάνδρα επί του πλοίου», «Εις την Κύπρον», «Σπουδαία ανακάλυψις», «Επί τω θανάτω του σεβαστού μου Κυπριανού», «Ο γάμος», «Προ της εικόνος της», «Η 31η Οκτωβρίου 1894 εν Λεμησό», «Εις την Κρήτην», «Εις την Εκκλησία», «Ο Θεός», «Στίχοι», «Εις τον θάνατον της Ανάσσης Βικτωρίας», «Χορός των δώδεκα μηνών...», «Δημωδών ζηλοτυπία / ποια θα λάβει τα πρωτεία», «Ποικίλα», «Διά τον διανομέα της Σάλπιγγος διά το έτος 1909», «Πρωτοχρονιάτικον ποίημα», «Πρωτοχρονιάτικον του 1914», «Το νέον έτος 1915 εύχομαι ευτυχές» αλλά και σε στιχουργήματα που αφορούν αγγελίες-διαφημίσεις. Ακόμα, όσο παράξενο και αν ακούγεται, οι σατιρικοί στίχοι του Διαβόλου (1888) είναι περίπου ισόποσα κατανεμημένοι σε ιαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους και σε τροχαϊκούς οχτασύλλαβους (ή νόθους τροχαϊκούς δεκαεξασύλλαβους). Φαίνεται πως ο Β. Μιχαηλίδης, ο οποίος στο Διάβολό του είχε ως πρότυπό του τον Ρωμιό του Γ. Σουρή, ακολουθεί τον τελευταίο και στο επίπεδο της στιχουργικής.

Ας σημειωθεί εδώ ότι τροχαϊκός οχτασύλλαβος (ή ο νόθος τροχαϊκός δεκαεξασύλλαβος, που ήταν εφεύρεση των Φαναριωτών, κυρίως από τον 18ο αιώνα κ.ε.), επανέρχεται σε αρκετές περιπτώσεις στην έντεχνη ποίηση του 19ου αιώνα, τόσο σε σατιρικά όσο και σε άλλα ποιήματα· τον χρησιμοποίησαν, μεταξύ άλλων, οι Ιωάννης Βηλαράς («Είδα απόψε στο είνορό μου», «Σύγκριση»), Αθανάσιος Χριστόπουλος («Απόφαση», «Φροντίδες», «Γεράματα», «Παρηγοριά», «Βαρελοθήκη», «Μελωδία», «Τρύ-

γος»), Ανδρέας Σιγούρος («Ανακρεόντειο»), Αντώνιος Μαρτελάος («Ύμνος εις την περίφημον Γαλλίαν...») και άλλοι προσολωμικοί, ο Δ. Σολωμός (λ.χ., στα «Ύμνος εις την Ελευθερίαν» και «Ωδή εις τον θάνατον του Λορδ Μπάιρον»), οι Αλέξ. Σούτσος («Ο επιστάτης των εθνικών οικοδομών επί Ι. Καποδίστρια», «Ο ζηλιάρης γέρος»), Παναγιώτης Σούτσος («Ο οδοιπόρος» – εδώ σε συνδυασμό με ιαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους, «Έρωτικά», «Αι παλαιαί ενθυμήσεις μου», «Ο Καραΐσκος», «Αι ποιητικαί μου εμπνεύσεις»), Θεόδωρος Ορφανίδης («Η τιτλομανία»), Γεράσιμος Μαρκοράς («Παράπονο πεθαμένης», «Καταβόδιο...»), Αριστοτέλης Βαλαωρίτης («Νεκρική ωδή») κ.ά.²⁴ Άλλα και σε (κυριακά) δημοτικά τραγούδια και σε ποιητάρικα στιχουργήματα, παρόλο που δεσπόζει ο ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος, χρησιμοποιείται κάποτε και ο τροχαϊκός οχτασύλλαβος ή ο νόθος τροχαϊκός δεκαεξασύλλαβος, ιδίως στη σάτιρα· για παράδειγμα στα «Άσμα του κολοιού», «Τραγούδιον Μουσταφά του Παφίου», «Άσμα γραός δυσειδούς», «Απόσπασμα ποιητάρικου άσματος»²⁵ ή, ακόμα, σε στίχους μεταγενέστερων λαϊκών ή λαϊκότροπων ή πιο προσωπικών ποιητών όπως του Π. Λιασδή («Ωσποσον πιον», «Μεν καρτεράτε»), του Κ. Θ. Καρνέρα («Είμαι», «Ούτε ήτουν ούτ' εφάνην», «Έν' ο κόσμος ο φονιάς», «Τούτη η γη», «Το δέντρον», «Ωσπου ζούμεν...», «Λευκωσία»), του Ε. Πάτσαλου («Έπεισέν της το βρασιόλιν», «Ο Πρωταράς», «Ο πόνος του πρόσφυγα») κ.ά.²⁶

Σε πολύ λίγες περιπτώσεις ποιημάτων του Β. Μιχαηλίδη που είναι γραμμένα σε σχετικά λόγια δημοτική χρησιμοποιούνται πιο σπάνιοι ρυθμοί, όπως ο αναπαιστικός δίμετρος, ακριβέστερα ο εφτασύλλαβος παροξύτονος («Εγερτήριον»), ο αναπαιστικός τρίμετρος, ακριβέστερα ο δεκασύλλαβος παροξύτονος και ο εννεασύλλαβος οξύτονος («Ο αποχωρισμός») και ο μεσοτονικός τετράμετρος με παροξύτονους δωδεκασύλλαβους και οξύτονους ενδεκασύλλαβους («Εκείνη»). Ας σημειωθεί εδώ ότι ο ιδιόμορφος δεκασύλλαβος της «Χιώτισσας», που απαρτίζεται από δύο ιαμβικούς πεντασύλλαβους, είχε αξιοποιηθεί και σε λίγα ποίηματα σε απλή καθαρεύουσα ή σε πιο απλουστευμένη δημοτική («Τω Βαδιγκτώνι»,

24. Περιορίζομαι μόνο σε ενδεικτικά παραδείγματα που περιλαμβάνονται στην *Ποιητική ανθολογία* του Λίνου Πολίτη, τ. 4-5, Αθήνα, Δωδώνη, 1980, *passim*.

25. Τα τρία πρώτα περίλαμβάνονται στην έκδοση Δημάρη κυπριακά άσματα εξ ανεκδότων συλλογών του ΙΘ' αιώνος, εκδιδόμενα υπό Θεοδώρου Παπαδοπούλου, Λευκωσία, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, 2001, σσ. 81-84, 213-216, 255-262· τα δύο επόμενα στο βιβλίο της Μάγδας Κιτρομηλίδου, Ακριτικά τραγούδια και παραλογές από την Κύπρο, Λευκωσία 1990, σσ. 74-76.

26. Βλ. Κ. Θ. Καρνέρα, *Ποιητικά άπαντα*, επιμ. Κ. Γ. Γιαγκουλής, Λευκωσία 1980, σσ. 9, 21, 22, 72, 86, 105, 114· Ξενής Πάτσαλος, *Ποιήματα*, επιμ. Θ. Νικολάου, Κύπρος 1978, σσ. 101-103, 108.

«Εις την έλευσιν των δύο Ελλήνων αξιωματικών», «Τώρα το Κάιρον σε ξενίζει»). Σε άλλα ποιήματα σε καθαρεύουσα ή δημοτική χρησιμοποιείται και ο ιαμβικός ενδεκασύλλαβος («Ο αποχωρισμός», «Τη Μούση μου», «Προς τους ελευθερωθέντας Ήπειροθεσσαλούς», «Εις την Αθήνα», «Η ευτυχής στιγμή», «Τη Λευκωσία»). Οι πρώτες αυτές μετρικές παρατηρήσεις χρειάζεται να επεκταθούν και να τεκμηριωθούν σε μια πιο συστηματική εργασία.

(4) Περνούμε σε ένα άλλο ζήτημα, στη σύνδεση με την ποίηση του ελλαδικού (αθηναϊκού) ρομαντισμού. Κατά καιρούς έχει παρατηρηθεί ότι ο Β. Μιχαηλίδης αξιοποίησε στοιχεία από την ποίηση του ελληνικού ρομαντισμού, κυρίως της λεγόμενης Παλαιάς Αθηναϊκής Σχολής. Μαρτυρείται ότι ο Αλέξ. Σούτσος ήταν από τους αγαπημένους του ποιητές και ότι εξακολουθούσε να τον διαβάζει και να τον εκτιμά έως τα ώριμά του χρόνια.²⁷ Η σχέση αυτή δεν έχει ακόμα διερευνηθεί. Προφανώς ο Μιχαηλίδης δεν είχε θεωρητική ενημέρωση για το ρομαντικό κίνημα· ό,τι περνά στην ποίησή του (λ.χ., έξαρση του εθνικού και του λαϊκού, στροφή στην εθνική αυτογνωσία, ανάδειξη του τοπικού, της ιδιωματικής γλώσσας και της λαϊκής παράδοσης) το συλλαμβάνει στην περιφρέουσα ατμόσφαιρα της εποχής του, και κυρίως μέσω μιας εμπειρικής γνωριμίας του με την ποίηση του αθηναϊκού ρομαντισμού.

Πάντως οι επιρροές του ρομαντισμού είναι περισσότερο έκδηλες σε ορισμένα νεανικά ποιήματά του, στα οποία ο Μιχαηλίδης αναπαράγει μάλλον μιμητικά θεματικά μοτίβα και ρητορικούς τρόπους αντίστοιχων κειμένων του αθηναϊκού ρομαντισμού, αν και σε γενικές γραμμές δεν υιοθετεί τα πιο ακραία στοιχεία τους. Για παράδειγμα, σε ερωτικά ποιήματα όπως τα «Εκείνη», «Τη Μούση μου», «Μακράν σου», «Προ της εικόνος της», «Η σταθερότης», «Ο αποχωρισμός», αλλά και στα πιο ανάλαφρα «Το αεράκι», «Το σύγαρον», σκιαγραφείται μια εξιδανικευμένη και απρόσιτη γυναικεία μορφή και παράλληλα ο ανικανοποίητος έρωτας ενός μελαγχολικού ποιητικού υποκειμένου. Η γυναικεία μορφή στην «Ανεράδα» δεν είναι απλώς εξιδανικευμένη ή απρόσιτη· από την όγδοη στροφή του ποιήματος προσλαμβάνει αρνητικά χαρακτηριστικά, γίνεται σαρκαστική («ξαπολά ’ναν χάχχανον») και προκαλεί τρόμο στον ομιλητή-ήρωα, που αποφεύγει να συναντήσει νεράιδες. Βέβαια, ο ποιητής φαίνεται μάλλον να ακολουθεί την τοπική λαϊκή παράδοση παρά να αξιοποιεί τον τύπο της σατανικής γυναικας του ρομαντισμού (λ.χ. τη σολω-

27. Βλ. Σάββας Χρίστης, εφ. Αλήθεια, Λεμεσός, 1 Ιαν. 1921· Αντώνης Ιντιάνος, εφ. Πρωινή, Λευκωσία, 27 Αυγ. 1933.

μική Γυναικα της Ζάκυνθος ή τις καταραμένες λάμιες του Keats, του Baudelaire ή ακόμα και του Παλαμά). Η θανατοφιλία, η άρνηση της ζωής, που δεν οφείλεται πια μόνο στην ερωτική διάψευση, κορυφώνονται σε ποιήματα όπως τα «Μια νυξ» και «Προς ζητήσαντά με στίχους» [I και II]. Ρομαντικά στοιχεία μπορούν να ανιχνευθούν και σε πατριωτικά και επικαιρικά ποιήματα, όπως τα «Εις την ανάβασιν του αγαπητού Γλάδστωνος», «Εις την έλευσιν των δύο ελλήνων αξιωματικών», «Εγερτήριον», «Η Κύπρος προς τους λέγοντας ότι δεν είναι ελληνική», «Προς τους ελευθερωθέντας Ηπειροθεσσαλούς», «Τω ελληνικώ ευδρόμῳ “Ν. Μιαούλη”», «Η Αρνάλδα ή Βελεσάνδρα επί του πλοίου», Εις την Κύπρον», «Εις την εικοστήν πέμπτην Μαρτίου», «Η ανακουφισθείσα κόρη», «Η φωνή των απανταχού Ελλήνων», «Μισός αιώνας πέρασε», «Το παράπονο» κ.ά., στα οποία εξαίρεται σε υψηλούς τόνους η αγάπη για την ελευθερία, ή διακηρύσσονται ο αλυτρωτισμός, η ενωτική ιδεολογία, το όραμα της Μεγάλης Ιδέας, ή αντιδιαστέλλεται με βυρωνικό τρόπο το άδοξο παρόν από το ένδοξο αρχαιοελληνικό παρελθόν κτλ.

Στην ώριμη ποίησή του («Η Ανεράδα», «Η Χιώτισσα», «Η 9η Ιουλίου 1821...», «Ο Κωνσταντίνος», «Η Κύπρος στημ μάναν της», «Το όρομαν του Ρωμιού» κ.ά.) επιβιώνουν, βέβαια, ρομαντικά μοτίβα, ωστόσο πιο μετρημένα πια και αρκετά χωνεμένα. Στις περιπτώσεις αυτές ο ποιητής δεν εγκλωβίζεται στις ακρότητες του ρομαντισμού (μελοδραματισμούς, συναισθηματικές εκρήξεις, ξύλινους ήρωες που αναλώνονται σε στομφώδεις ρητορείες). Άλλωστε, η περίοδος της ποιητικής ακμής του τοποθετείται στην τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα, όταν δηλαδή το κίνημα του ρομαντισμού είχε πια υποχωρήσει σημαντικά στον ελλαδικό χώρο. Έτσι, στα ποιήματα της ακμής του οι ρομαντικοί τόνοι και οι εθνικές κραυγές εξασθενούν και χωνεύονται σε μια πιο ρεαλιστική αντίληψη των πραγμάτων, για να προβληθεί ο πάσχων άνθρωπος στις ρεαλιστικές του διαστάσεις: Ο αρχιεπίσκοπος Κυπριανός, ο βοσκός Δημήτρης, η Χιώτισσα λιποφυχούν μπροστά στον θάνατο, δακρύζουν ή αποστρέφονται το μακελειό, τη βία και τις ωμότητες του πολέμου, και γενικά παρουσιάζουν αντιηρωικές ή αντιρομαντικές συμπεριφορές. Για την ώρα δεν έχουν διερευνηθεί τυχόν καταβολές από μεγαλοϊδεατικά ποιήματα του Αχ. Παράσχου, του Κ. Παλαμά κ.ά., ή ακόμα ενδεχόμενες επαφές με την ποίηση του Δ. Σολωμού. Έχουν όμως επισημανθεί αναλογίες (αλλά και αποκλίσεις) ανάμεσα στην «9η Ιουλίου 1821...» και στον Φωτεινό ή άλλα ποιήματα του Αρ. Βαλαωρίτη.²⁸

28. Βλ. Γλ. Αλιθέρσης, *Βασίλης Μιχαηλίδης*, Αλεξάνδρεια 1957, σ. 30· Μ. Πιερής, «Αριστοτέλης Βαλαωρίτης - Βασίλης Μιχαηλίδης (η έλξη του μοντέλου του “εθνικού ποιητή”)»,

(5) Καταβολές από την (τοπική) δημοτική παράδοση· δημοτικά τραγούδια και ποιητάρικα, δίστιχα, λαϊκές παραδόσεις κτλ. Ο Β. Μιχαηλίδης πατά γερά στη δημοτική παράδοση και ειδικότερα στο κυπριακό δημοτικό τραγούδι και ταυτόχρονα αξιοποιεί μορφικά και στιχουργικά στοιχεία και από ποιητάρικα, λαϊκά δίστιχα κτλ. Για παράδειγμα, η χρήση του ιαμβικού δεκαπεντασύλλαβου ενδέχεται να οφείλεται περισσότερο στην εξοικείωσή του με την (κυπριακή) δημοτική παράδοση παρά στη γνώση του της έντεχνης ποίησης. Επιπλέον, στις καλύτερες στιγμές του (κυρίως στα ιδιωματικά του ποιήματα «Η 9η Ιουλίου 1821...», «Η Χιώτισσα», «Η Ανεράδα», «Το όρομαν του Ρωμιού», «Ο Κωνσταντίνος», «Η Κύπρος στημ μάναν της»), αλλά και στα πρώιμα «Η Κύπρος προς τους λέγοντας ότι δεν είναι ελληνική», «Μία επιστολή εις κυπριακήν διάλεκτον», «Η ανακουφισθείσα κόρη», ο Β. Μιχαηλίδης αξιοποιεί στοιχεία που παραπέμπουν στην ποιητική των δημοτικών τραγουδιών, όπως η ταύτιση του ανθρώπου με τον κόσμο, η σύνδεση του πρωτόγονου εγώ του ήρωα με το κοινωνικό εγώ, ο μη επιθετικός ηρωισμός, ο υπέρτατος σεβασμός στην αξία της ζωής, η λιτή εικονοποίηση, η γλωσσοπλαστική ευρηματικότητα κ.ά.²⁹ Όταν, για παράδειγμα, θρηνεί τον θάνατο του βαφτιστικού του Κώστα Γεωργίου ή τη θυσία του Χρ. Σώζου, ο ποιητής αναπαράγει τρόπους και μοτίβα από τα μοιρολόγια (ακόμα και τον ιαμβικό οχτασύλλαβο που συνηθίζεται στα μανιάτικα): εγκώμιο του νεκρού, χρήση του υπερφυσικού στοιχείου, θρήνο των ζωντανών, προχριστιανική αντίληψη για τον θάνατο κ.ά. Επιδιώκει – και στις καλύτερες στιγμές του το κατορθώνει – να καταχτήσει τη λιτότητα και τη συμπύκνωση, την αστόλιστη και μεστή έκφραση του δημοτικού τραγουδιού και της λαϊκής θυμοσοφίας.

Λαϊκοί μύθοι, θρύλοι και παραδόσεις και γενικά λαϊκές αντιλήψεις για τη ζωή υπόκεινται σε όλα σχεδόν τα ιδιωματικά του: Η λαϊκή παράδοση για τις νεράιδες και τους αλαφροΐσκιωτους αποτελεί τον θεματικό άξονα της ερωτικής «Ανεράδας». ο μύθος του μαρμαρωμένου βασιλιά τρέφει, όπως είδαμε, το «Όρομαν του Ρωμιού». λαϊκές αντιλήψεις για τη θρησκεία και τον θάνατο, ήθη και έθιμα, προλήψεις, παροιμιώδεις εκφράσεις αλλά και απλοί, άσημοι άνθρωποι της καθημερινής ζωής, όπως ο Δημήτρης ο βισκός, η αιχμάλωτη Χιώτισσα, η γριά ζητιάνα, περνούν στις

Παρουσία 3 (1995) 13-16. Ο Γ. Κατσούρης (ό.π. (σημ. 14), σσ. 363, 368-370) απορρίπτει την πιθανότητα συνειδητής επαφής / επιδρασης.

29. Τέτοια στοιχεία έχουν επισημανθεί στην ανακοίνωση του Ερ. Καφωμένου «Παραδοσιακοί ποιητικοί κώδικες στο έργο του Βασίλη Μιχαηλίδη» (υπό έκδοση στα Πρακτικά Ημερίδας που διοργανώθηκε για τον ποιητή από το Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού της Κύπρου, Λεμεσός, 1 Δεκ. 2007).

δυο ποιητικές συνθέσεις του ή και σε μικρότερα ποιήματά του. Βέβαια, στοιχεία από τη δημοτική παράδοση και λαϊκές αντιλήψεις αξιοποιούνται και σε μη ιδιωματικά ποιήματά του, όπως στο σατιρικό ποίημα «Ο γάμος».

Δεν έχει διερευνηθεί ακόμα με επάρκεια η σχέση του Β. Μιχαηλίδη με τα ποιητάρικα στιχουργήματα, παρόλο που έγιναν σχετικές επισημάνσεις κατά καιρούς. Για παράδειγμα, η ποιητική σύνθεση «Η 9η Ιουλίου 1821...» προφανώς δεν προϋποθέτει μόνο τα Απομνημονεύματα του Γ. Κηπιάδη ή άλλα προσωπικά κείμενα, αλλά και την προφορική παράδοση ή ακόμα μερικά από τα ομόθεμα δημώδη, μάλλον ποιητάρικα τραγούδια, που κυκλοφορούσαν αρχικά σε προφορική μορφή, αργότερα και σε τυπωμένες φυλλάδες. Έως τις μέρες μας έχουν παρουσιαστεί από ερευνητές αρκετά τέτοια στιχουργήματα, όπως τα παρακάτω: «Άσμα της καρατομής των Αρχιερέων και των προυχόντων της Κύπρου κατά το 1821», «Άσμα του απαγχονισμού του αρχιεπισκόπου Κύπρου και των μητροπολιτών κατά την Επανάστασιν του 1821», «Θρήνος τους αρχιερείς», «Τραγούδι των δεσποτάδων», «Το τραούδιν του '21», «Τα πάθη της Κύπρου εις το '21», «Το 1821 στην Λευκωσία» κ.ά.³⁰ Σε ορισμένα από τα στιχουργήματα αυτά μαρτυρείται, μεταξύ άλλων, η αγέρωχη στάση του Κυπριανού λίγο πριν από την εκτέλεσή του και ο αποκεφαλισμός των τριών μητροπολιτών και ενός αρχιμανδρίτη πριν από τον απαγχονισμό του αρχιεπισκόπου, ή αναπαράγονται στερεότυπες εικόνες για τους κατακτητές, κτλ.

Αξίζει να σημειωθεί ότι σε ένα από τα ποιητάρικα, *Τα πάθη της Κύπρου εις το 21 του Κωνσταντίνου Φιλίππου* (που τυπώθηκε το 1900 από το τυπογραφείο της Σάλπιγγος της Λεμεσού), γίνεται πανομοιότυπη αναφορά στον βισκό Δημήτρη, ο οποίος εξαναγκάστηκε να φευδομαρτυρήσει σε βάρος του Κυπριανού και στη συνέχεια απαγχονίστηκε.³¹ Ενδεχομένως ο ποιητάρης αυτός αντλεί πληροφορίες από τα Απομνημονεύματα του Κηπιάδη, αφού το ποίημα του Μιχαηλίδη (γρ. περ. 1895) εκδίδεται για πρώτη φορά το 1911. Από την άλλη, μαρτυρείται ότι η «9η Ιουλίου...» (αλλά και η «Χιώτισσα») δεν διαβάστηκαν και δεν αγαπήθηκαν μόνο από λογίους και συγγραφείς αλλά και από απλούς ανθρώπους, οι οποίοι κάποτε τα αποστήθιζαν. Παράλληλα φαίνεται ότι ο Μιχαηλίδης επηρέασε με τη σειρά του και ποιητάρηδες, οι οποίοι αναπαράγουν, μάλλον άτεχνα ή δουλικά, θεματικά μοτίβα αλλά και πανομοιότυπες

30. Βλ. ενδεικτικά, Κ. Γ. Γιαγκουλλής, «Η 9η Ιουλίου στην ποίηση της Κύπρου», *Λαογραφική Κύπρος* 49 (1999) 11-24.

31. Βλ. Γιαγκουλλής, *Corpus κυπριακών διαλεκτικών ποιημάτων*, ο.π. (σημ. 18), σσ. 65-66.

φράσεις από την «9η Ιουλίου...». Για παράδειγμα, το 1911, κιόλας, κυκλοφόρησε η ποιητάρικη φυλλάδα του Χριστόδουλου Τζαπούρα με τίτλο *To 21*. Ο αποκεφαλισμός των δεσποτάδων, στην οποία επανέρχονται, π.χ., η τριπλή προσπάθεια των Τούρκων να πείσουν τον Κυπριανό να εξισλαμιστεί, η σθεναρή στάση του τελευταίου έως τη θανάτωσή του, αλλά και η παρέμβαση του καλού μουσουλμάνου Κιόρογλου και του γιου του για να φυγαδεύσουν και να σώσουν τον αρχιεπίσκοπο.³² Επίσης, ο Νέαρχος Κληρούδης έχει καταγράψει και δημοσιεύσει δημώδες άσμα, μάλλον ποιητάρικο στιχούργημα, με τίτλο «Το τραούδιν του '21», στο οποίο επανέρχονται σχεδόν αυτούσια χωρία και φράσεις από το ποίημα του Β. Μιχαηλίδη (απάντηση του Κυπριανού προς τον Κουτσούκ Μεχμέτ):

Σφάξε μας ούλους, κάμε μας το γαίμα μας αυλάτζιν,
όμως αρρώσκεια θα σας βρει, που δεν έχει γιλάτζιν. [...]]
Σφάξε μας ούλους, σφάξε μας, έτσι σαν τα τραούλια,
μ' αν δεν το ξέρεις, μάθε το. Να παιξωμεν νταούλια;
Είμαστι σαν τον πλάτανον που βκάλλει παραπούλια!³³

(6) Σε ορισμένες περιπτώσεις έχει τονιστεί (κυρίως από τον Α. Ιντιάνο και, πιο πρόσφατα, από τον Κ. Βασιλείου)³⁴ η σημασία των σατιρικών ποιημάτων του Β. Μιχαηλίδη· ωστόσο δεν έχει γίνει ακόμα συστηματική εργασία στην οποία να εξετάζονται οι ρητορικοί τρόποι, τα τεχνάσματα και η εμβέλεια της πολιτικής, κοινωνικής ή άλλης σατιρικής ποίησής του· οι επαφές και οι διασταυρώσεις της με τη σατιρική πένα του Αλ. Σούτσου ή με τον Ρωμιό του Γ. Σουρή,³⁵ ή ακόμα με αντίστοιχα δείγματα κύπριων σατιρικών ποιητών της εποχής του, όπως των Χρ. Κουππά, Στυλ. Χουρμούζιου, Γ. Σταυρίδη-Ραγιά κ.ά. Παρόλο που το καθεστώς της αγγλοκρατίας δεν άφηνε πολλά περιθώρια στον ποιητή να ακονίσει τη σατιρική πένα του σε όλους τους τομείς, ο Β. Μιχαηλίδης στα έξι φύλλα του Διαβόλου του ασκεί εμφανή ή καλυμμένη κριτική στους Βρετανούς, κυρίως στο θέμα της δυσβάσταχτης φορολογίας. Τα στιχουργήματα αυτά

32. Γιαγκουλλής, *Corpus κυπριακών διαλεκτικών ποιημάτων*, ό.π. (σημ. 18), σσ. 49-51.

33. Νέαρχος Κληρούδης, *Κυπριακά δημοτικά τραγούδια*, τ. 2, Λευκωσία 1967, σ. 121.

34. Βλ. Α. Κ. Ιντιάνος, «Ο Βασίλης Μιχαηλίδης και η πολύμορφη σάτιρά του», εφ. *Πρωινή*, 27.8.1933· Βασίλη Μιχαηλίδη, *Ο Διάβολος*, Μια ανάγνωση από τον Κώστα Βασιλείου, Λευκωσία, Αιγαίον, 2003 και Βασίλη Μιχαηλίδη, *Ο Ρωμός*, Μια ανάγνωση από τον Κώστα Βασιλείου, Λευκωσία, Αιγαίον, 2003.

35. Ακολουθώντας συνοπτικότερες προηγούμενες επισημάνσεις του Γ. Κατσούρη, ο Γ. Κεχαγιόγλου, στην Ημερίδα για τον Βασίλη Μιχαηλίδη (ό.π., σημ. 29), εξέτασε θεματικές συγχλίσεις ανάμεσα στη σάτιρα του Γ. Σουρή και του Β. Μιχαηλίδη, με επίκεντρο τα επιστημονικά «θέματα».

συντάσσονται με σχετική ευκολία σε δημοτική. Ενδεχομένως θα ήταν πιο αποτελεσματικά, αν γράφονταν στο χυπριακό ιδίωμα. Όμως, αν και δεν λείπουν καλές στιγμές και σε πρώιμα κείμενά του, η σατιρική γραφή του ωριμάζει και φτάνει στο αποκορύφωμά της με το εκτενέστατο συνθετικό ποίημα *Ρωμιός και Τζων Πουλλής...*, που γράφτηκε γύρω στα 1903 και εκδόθηκε αυτοτελώς μόλις το 1985. Εδώ, και κυρίως στους τρεις ένθετους διαλόγους ανάμεσα σε κύπριους αγρότες στην τοπική διάλεκτο, που υποτίθεται ότι έχει ηχογραφηθεί στον «φωνόγραφο» για μουσειακή διάσωση αλλά και για εμπορική εκμετάλλευση, η σάτιρα βρίσκεται στην καλύτερή της ώρα: Στις ενσωματωμένες αυτές ιδιωματικές νησίδες, αλλά και με το στόμα του άλλοτε αφελούς και υπερενθουσιώδους Κακουλλή, ασκείται αμείλικτη κριτική και μαστιγώνεται η αλαζονική συμπεριφορά των αποικιοκρατών, που εκμεταλλεύονται τον τόπο και επιβάλλουν επαχθείς φόρους στους εξαθλιωμένους αγρότες.³⁶ Άλλα και σε ανέκδοτα ποιήματα, που παρουσιάστηκαν πρόσφατα, δεν λείπουν καλές σατιρικές στιγμές, όπως στην τρίγλωσση «Συμβουλή εις το Δημαρχείον διά γλώσσης “Νέας Βολαπύκ”». Στο επικαιρικό αυτό ποίημα ο Μιχαηλίδης χρησιμοποιεί μια μικτή γλώσσα (με ελληνικά, τουρκικά και αγγλικά στοιχεία) για να σατιρίσει την πρόθεση του Δήμου Λεμεσού να μεταφέρει νερό από πηγή που βρίσκεται μακριά από την πόλη για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της λειψυδρίας, χωρίς όμως να υπολογίζει ότι μια τέτοια ενέργεια είναι πολυδάπανη.³⁷ Ας θυμηθούμε ότι, λίγους μήνες αργότερα, ο ποιητής κατασκευάζει ανάλογο μικτό γλωσσικό όργανο και στο επίσημης σατιρικό «Ο Ερμής συνομιλεί με της Κύπρου τη Βουλή», για να χλευάσει την ασυνεννοησία ανάμεσα στο φυλετικά ανόμοιο σώμα της χυπριακής βουλής.³⁸

(7) Η ιδιωματική γλώσσα του Β. Μιχαηλίδη: Είναι γενικά παραδεκτό ότι, ύστερα από το πρώιμο παράδειγμα της ανώνυμης πετραρχικής συλλογής του 16ου αιώνα, ο Β. Μιχαηλίδης είναι ο πρώτος έντεχνος ποιητής των νεότερων χρόνων που καταξιώνει ποιητικά το χυπριακό ιδίωμα στην αμιγή μορφή του. Θα ενδιέφερε να διερευνηθεί η ιδιωματική αυτή γλώσσα σε σχέση με άλλα ιδιωματικά κείμενα (κατά προτίμηση ποιήματα)

36. Ο Δ. Αγγελάτος έχει σχολιάσει απρόσφορα και αδιέξοδα το «εύρημα» του «φωνόγραφου» στο ποίημα του Β. Μιχαηλίδη σε συνάρτηση με το σατιρικό «Ονειρο» του Σολωμού ως παράλληλες αντιδράσεις απέναντι στα «προσωπεία» της βρετανικής «Προστασίας»: «Οφεις της σάτιρας στη Επτάνησα και την Κύπρο: Δ. Σολωμός και Β. Μιχαηλίδης», *Περιπλούς* 46-47 (Ιούλ. 1998 - Φεβρ. 1999) 102-106.

37. Βλ. Κυρ. Ιωάννου, δ.π. (σημ. 6), σσ. 9-11.

38. Περισσότερα βλ. Λευτέρης Παπαλεοντίου, «Ο σατιρικός Βασίλης Μιχαηλίδης», *Κονδύλοφόρος* 5 (2006) 165-184.

της εποχής του ή λίγο μεταγενέστερα, όπως με τα *Τζυπριώτικα τραούδκια* του Δ. Λιπέρτη ή ακόμα και με την ποίηση του Π. Λιασίδη. Ορισμένοι κριτικοί, από την εποχή του Α. Ιντιάνου έως τις μέρες μας, συγκλίνουν στην άποψη ότι το βασικό μειονέκτημα στην ποίηση του Λιπέρτη είναι η εξεζητημένη γλώσσα· πολλές λέξεις μοιάζουν να είναι δικά του κατασκευάσματα, ή αποθησαυρισμένες με λαογραφική διάθεση.³⁹ Πράγματι, σε ορισμένα ποιήματα του Λιπέρτη (λ.χ., «Ο νυχτοπάππαρος», «Η τσάππα τζαι το φτυάριν», «Το κατώφλιν», «Η αλαφροστοιδειώτισσα», «Η ομορφκιά της», «Το κάτιον», «Κάθε γονός πονεί για το παιδίν του», «Η Φωστηρού», «Κακολοάς», «Πολλυξερκά τζαι πονηρκά», «Ρέουλων σ' ούλα», 'Μμα όντας έν' παράτζαιρα», «'Που πεταλούδα σκάμπη») δίνεται η αίσθηση μιας υπερβολικά κατασκευασμένης γλώσσας, που αποκλίνει αισθητά από τη διάλεκτο της εποχής του και γενικά αδικεί το ποιητικό αποτέλεσμα.⁴⁰ Βέβαια, η ποιητική γλώσσα της «προσωπικής ποίησης» είναι, γενικά, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό κατασκευασμένη· ο ποιητής διατηρεί το δικαίωμα να αναπλάθει και να διαμορφώνει ή να δημιουργεί τις λέξεις του και τις συμπλοκές τους, αρκεί να εξυπηρετούν τον ποιητικό στόχο και να μη δίνουν έμφαση στο σημαίνον σε βάρος του σημαινομένου. Άλλα ο Δ. Λιπέρτης φαίνεται ότι διαταράσσει συχνά την ισορροπία ανάμεσα στη μορφή και το περιεχόμενο. Αυτό θα μπορούσε να τεκμηριωθεί μόνο σε μια ευρύτερη μελέτη, και με τη συμβολή γλωσσολόγων. Επίσης, σε αρκετές περιπτώσεις είναι εμφανές ότι ο Δ. Λιπέρτης προσεγγίζει τον αγροτικό κόσμο ως λόγιος (σύμφωνα με σωστή παρατήρηση του Α. Ιντιάνου)⁴¹ και εμμένει σε τοπικές γραφικότητες ή σκιτσάρει απλοϊκές, σχηματικές και χωμακά διογκωμένες καρικατούρες, οι οποίες ενδεχομένως να ήταν πιο λειτουργικές σε σατιρικά ποιήματα (όπως το «Οι καλοήροι») και όχι σε κείμενα με εμφανή διδαχτισμό. Περισσότερο αποτελεσματικά φαίνεται να είναι αρκετά από τα ερωτικά του, όχι μόνο τα μελαγχολικά - νεορομαντικά «Βούτημαν ήλιου» και «Η κούφη της ελιάς», αλλά και τα πιο ανάλαφρα «Το αερούδιν», «Τ' άχιν της», «Νείεν καεί η σταλαμή», «Παιδκιώνω», «Τα μαύρα αμμάδκια», «Τα σείλη σου» κ.ά.

39. Βλ. Α. Ιντιάνος, *Αβγή* 2 (Μάιος 1924) 40· Γ. Μολέσκης, *Νέα Εποχή* 173-174 (Ιούλ.-Οκτ. 1985) 332-346, και κυρίως 335, 338, 343-345· Μ. Πιερής, *Υλαντρον* 1 (2001) 181-182· Λ. Παπαλεοντίου, *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Έρευνών* 28 (2002) 296.

40. Ένα τέτοιο παράδειγμα εξεζητημένης απόδοσης μιας πεπλασμένης κυπριακής διάλεκτου αποτελεί η πρόσφατη ποιητική συλλογή της Ευριδίκης Περικλέους-Παπαδοπούλου Χώρας *ιστόρηση* (2005), η οποία μάλιστα τιμήθηκε με κυπριακό κρατικό βραβείο ποίησης. Παλιότερα, υπήρχαν και άλλα τέτοια παραδείγματα. Ακόμα και σημαντικοί ποιητές της λεγόμενης Γενιάς του 1960 δεν ξέφυγαν από τον κίνδυνο αυτό σε ποιήματά τους.

41. *Αβγή* 2 (Μάιος 1924) 39-42.

Ο Β. Μιχαηλίδης, αντίθετα, φαίνεται ότι μένει πιο κοντά στο λαϊκό αίσθημα, σε μια πιο αυθεντική χρήση του κυπριακού ιδιώματος, και έχει τη δύναμη και τη δυνατότητα να την αναπλάθει ποιητικά και, στις καλύτερες στιγμές του, να την απογειώνει. Όσο «κατασκευασμένη» και αν είναι η ποιητική γλώσσα του, δίνει την αίσθηση ότι δεν αποκλίνει αισθητά από το γλωσσικό ιδίωμα της εποχής του, ούτε καν από την ομιλούμενη κυπριακή διάλεκτο της εποχής μας. Έτσι, ακόμα και όταν χρησιμοποιεί ρητορικούς τρόπους (μεταφορές, παρομοιώσεις κτλ.), η ποιητική του γλώσσα δεν αποξενώνει ούτε δυσκολεύει έναν σύγχρονο αναγνώστη.

Κάτι ανάλογο φαίνεται να ισχύει και στην περίπτωση του Π. Λιασίδη, παρόλο που ο τελευταίος φαίνεται να αποδίδει περισσότερο το προφορικό ιδίωμα της γενέτειράς του (της περιοχής της Μεσαορίας). Για τη διαφορετική χρήση της κυπριακής διαλέκτου από τους Μιχαηλίδη και Λιπέρτη, ο Γ. Μολέσκης έχει σημειώσει ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις: «Οι ποιητές που ακολουθούν το Βασίλη Μιχαηλίδη χρησιμοποιούν την κυπριακή διάλεκτο ως ένα ζωντανό και εξελισσόμενο όργανο έκφρασης και επικοινωνίας και δεν αισθάνονται πως με οποιοδήποτε τρόπο περιορίζει την έκφρασή τους. Η κυπριακή διάλεκτος δεν σημαίνει γι' αυτούς ότι μπορούν να γράφουν μόνο για ορισμένα θέματα και για άλλα όχι, όπως γίνεται με το Λιπέρτη και τους οπαδούς του. Οι λαϊκοί ποιητές δεν κάνουν λαογραφία. Όταν γράφουν στην κυπριακή διάλεκτο, δεν την αντιμετωπίζουν ως υλικό λαογραφικό που πρέπει να συλλεχτεί. Είναι η δική τους, ζωντανή γλώσσα».⁴²

Ενδιαφέρει, λοιπόν, να διερευνηθεί από γλωσσολογική, υφολογική, ρητορική ή άλλη άποψη η ιδιωματική γλώσσα του Β. Μιχαηλίδη· να αναζητηθούν λέξεις «άπαξ» (όπως το *βλαντρον*) ή κατασκευασμένες· να χαρτογραφηθεί και να σταθμιστεί η χρήση και η λειτουργία ξένων λέξεων (τουρκικών, αγγλικών ή άλλων) στην ποιητική γλώσσα του. Μπορούμε, π.χ., να πούμε ότι ο Μιχαηλίδης επιχειρεί να «καθαρίσει» το ιδίωμα από ξενικές λέξεις (κάτι που επιδιώκει ο Δ. Λιπέρτης); Χρησιμοποιεί σε αναμενόμενες δόσεις τούς άφθονους ξενισμούς που έχουν εισχωρήσει στο τοπικό ιδίωμα και έχουν αφομοιωθεί; Ή αυξάνει κατά περίπτωση, για σατιρικούς ή άλλους σκοπούς, το ποσοστό των ξένων λέξεων και ειδικά της γλώσσας των κατακτητών; Αν και η σάτιρα δεν αποτελεί, εδώ, ασφαλή μέσον όρο (ενδεχομένως θυμάται, π.χ., τα ελληνοϊταλικά των κωμωδιών του Κρητικού θεάτρου, τα πρώιμα σατιρικά του Σολωμού, τα ποιήματα του Σουρή κ.ά.), θα μπορούσαν να αναφερθούν ως εύγλωττα

42. Γ. Μολέσκης, θ.π. (σημ. 39), σ. 335.

παραδείγματα τα σατιρικά ποιήματα «Συμβουλή εις το Δημαρχείον διά γλώσσης 'Νέας Βολαπύκ'» (γρ. 1887) και «Ο Ερμής συνομιλεί / με της Κύπρου τη Βουλή» (Ο Διάβολος, 1888), στα οποία αναμιγνύονται τρεις γλώσσες: η ελληνική (κάποτε με διάσπαρτους κυπριακούς ιδιωματισμούς), η τουρκική και η αγγλική.⁴³

Καταλήγοντας, θα ξαναλέγαμε ότι, καταρχήν, είναι καιρός να αποκτήσουμε βασικές εργασίες φιλολογικής υποδομής, που θα συμβάλουν σε πιο εξειδικευμένες μελέτες της ποίησης του Β. Μιχαηλίδη. Επίσης, είναι καιρός να αποδειχθεί έμπρακτα και από τη φιλολογική κριτική πως η ποίηση αυτή δεν είναι απλώς κυπριακή υπόθεση, αλλά πρέπει να γίνει ευρύτερα γνωστή (τουλάχιστον σε νεοελληνιστές και κριτικούς) και το όνομά του να πάρει τη θέση που του αξίζει στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Μόνο έτσι θα δικαιωθεί ένας από τους πιο αφοσιωμένους εραστές της ποίησής του,⁴⁴ ο αείμνηστος Θ. Νικολάου, ο οποίος στην κατακλείδα του ποιήματός του «Φωνές ποιητικές» έχει συμπυκνώσει τον θαυμασμό του αλλά και την αγωνία του για την «τύχη» της ποίησης του Β. Μιχαηλίδη:

*Ki étσι ο Βασίλης κρυώνει ακόμα μέσα στους γυμνούς δρόμους
του χειμώνα.
Καμιά υποφία
Ποιες ρίζες αναταράζει ο ήχος της φωνής του
Ποιους ρυθμούς ξυπνά ο άνεμος που πνέει
Μέσα σε τούτο το έναστρο δέντρο
Που ακατάπαυστα αναθάλλει.⁴⁵*

Πανεπιστήμιο Κύπρου

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΠΑΠΑΛΕΟΝΤΙΟΥ

43. Βλ. και Στυλιανός Ηρακλέους, «Τουρκισμοί στην ποίηση του Βασίλη Μιχαηλίδη», *Μικροφιλολογικά* 24 (2008) 17-21.

44. Αλλά και ο ποιητής-φιλόλογος Κώστας Βασιλείου έχει εκδηλώσει με ποικίλους τρόπους (με όρθρα, ποιήματα, εκδοτική εργασία κτλ.) τον θαυμασμό του για την ποίηση του Β. Μιχαηλίδη.

45. Θεοδόσης Νικολάου, *Εικόνες*, Κύπρος 1988, σ. 42. Το «έναστρο δέντρο / που ακατάπαυστα αναθάλλει» θυμίζει το «*Carmen seculare*» του Σολωμού, αλλά ίσως παραπέμπει και στο αιωνόβιο «īlānt̪ron kābāt̪z̪i» του Β. Μιχαηλίδη.